

Ivo Frangeš

Ostrakizam

1. Sažetak

Tema ovog rada povijesnopravne je prirode, a tiče se atenske demokracije kao prvog oblika demokratskog društva u ljudskoj povijesti. Usprkos veoma kratkom periodu u kojem je postojala (6. – 4. st. pr. n. e.), pojava atenske demokracije obilježila je kasniju političku povijest zapadnog svijeta i udarila temelje političkom ustroju koji ni danas, 2500 godina kasnije, nije nadmašen u globalnom smislu. Institut ostrakizma kao jedan od temeljnih instituta atenske demokracije ni danas ne prestaje biti zanimljivom temom zbog toga što pogađa u samu srž problema demokratskog oblika vlasti, a to su mogućnosti zlorabe, odnosno manipulacije biračkim tijelom. Društveno-političke prilike antičke Atene bile su kudikamo drugačije od današnjih te ih je stoga važno opisati unutar šireg konteksta u kojem je došlo do prve pojave demokracije i ostrakizma kao jednog od njenih temelja.

Cilj ovog rada prije svega je istražiti, ali i povijesno prikazati kontekst i nastanak instituta ostrakizma te objasniti njegovu ulogu u razvoju Atene iz aristokratskog u demokratsko društvo i na taj način otvoriti pitanja o ograničenjima, opasnostima i mogućnostima razvoja demokracije kao političkog sustava. Također, pokušat ću prikazati ostrakizam u novom svjetlu, izvan uloge zaštitnika ustavnog poretka koja mu se najčešće pripisuje. Naime, prema tezi Sare Forsdyke, čiji su radovi jedno od glavnih bibliografskih polazišta ovoga rada, značaj ostrakizma za atenski polis bio je puno dublji od mehanizma za prevenciju tiranije. Shvaćen u okviru povijesnih okolnosti koje su prethodile njegovu uvođenju u politiku, ostrakizam se, zajedno s politikom izгона koja mu je prethodila, može promatrati kao centralni institut oko kojeg je izgrađena ideja narodne vlasti.

U prvom ću se dijelu rada osvrnuti na povijesne okolnosti u kojima je došlo do zaokreta u strukturi političke vlasti u Ateni, pritenstveno misleći na događaje s početka i kraja 6. st. pr. n. e., odnosno na Solonove i Klistenove reforme i društvene prilike koje su im prethodile. Solonov revolucionarni ustav utire put demokraciji i daje prostora Klistenovim reformama, koje, među ostalim, uvode i ostrakizam.

Drugi dio rada bavi se samim institutom ostrakizma: načinom njegova provođenja, posljedicama za osobe osuđene na progonstvo, rezultatima njegova uvođenja u politiku te značajem za razvitak demokracije u Ateni. Posebnu ću pažnju obratiti na

---

¹ O problematici pitanja tko je zapravo uveo taj institut u atensku politiku v. kasnije.

razloge propisivanja te prilično stroge procedure izгона te ocijeniti njen uspjeh u rješavanju društvenih napetosti zbog kojih je i došlo do njenog uvođenja.

U trećem i zaključnom dijelu rada pokušat ću na nov način prikazati institut ostrakizma, ne samo kao sredstvo zaštite ustavnog poretka od karizmatičnih pojedinaca potencijalno opasnih za njegovo očuvanje, već kao središnji institut oko kojeg je izgrađena cijela ideja sudjelovanja puka u političkoj vlasti. Iako zamišljen kao mehanizam za sprečavanje uspostave tiranije, njegov je pravi značaj u uključivanju *demosa* u odlučivanje o jednom od najvažnijih političkih pitanja toga doba, a samim time i u stavljanju naroda u ulogu središnjeg arbitra političke moći u Ateni, čime je zapravo formalno uspostavljena demokracija kao nov oblik društvenog uređenja.

2. Uvod

Dva se polisa u antičkoj Grčkoj posebno ističu u svojem uspjehu da postignu i održe, makar neko vrijeme, unutarnju političku i društvenu stabilnost i na taj način omoguću razvoj civilizacijskih tekovina koje mogu nastupiti samo u društvima neopterećenim egzistencijalnim pitanjima, društvima oslobođenim od vanjskih i unutarnjih prijetnji kao što su (građanski) ratovi, ekonomska nestabilnost, bolesti, itd. Radi se, dakako, o Sparti i Ateni. Ta su dva polisa postigla takvo ozračje sigurnosti i stabilnosti te na taj način opravdala svoje postojanje na dva potpuno različita načina. Središnji problem tadašnjih (a i današnjih) društava bila je ekonomska nejednakost slobodnih građana. Interni konflikt između bogatih i siromašnih, ali i, kako će se u Ateni kasnije pokazati, sukobi bogatih među sobom, bili su najveća prijetnja grčkim polisima. Još je Aristotel u svojoj *Politici* primijetio da su društvene razlike temeljna opasnost za svaku državu: "Kad su mnogi obeščašćeni i osiromašeni, takva država mora biti puna neprijatelja". Sparta je taj problem riješila tako da se obračunavala sa siromašnom i isključenom populacijom helota, dok je Atena tome prišla s druge strane: uključivanjem siromašnih u politički život polisa. Atenska država bila je "jednaka za sve i udio svakog građanina u državnom životu je jednak". Na taj se način Atena odmaknula od oligarhije i priklonila se demokraciji, jer se bitna razlika između ta dva oblika vlasti, ako je vjerovati Aristotelu, ne sastoji u činjenici da polisom upravlja većina ili manjina, već je presudno upravo imovno stanje onih koji su na vlasti. Odnosno, jednostavnije rečeno, kada bi vladajuća većina bila bogata, to ne bi činilo demo-

² Da parafraziramo Aristotela: "svrha je države dobro življenje"; Arist., *Politika*, 1280b, cit: „οὐκ ἔσται μέντοι τοῦτο μὴ τὸν αὐτὸν καὶ ἕνα κατοικοῦντων τόπον καὶ χρωμένων ἐπιγαμίαις“, „Država nije nego suradnja obitelji i plemena radi dobrog življenja, a njezin je cilj ispunjen i samodostatan život.“

³ Pitanje robovlasništva ovdje ću svjesno zaobići, budući da je ta pojava, iako neupitno moralno neodrživa, u to doba još daleko od trenutka kada se počinje smatrati nepravednom, a moglo bi se itekako raspravljati o raznim oblicima robovlasništva koji na izmijenjen način egzistiraju i u današnjem svijetu.

⁴ Arist., *Polit.* 1281b.

⁵ Cit. tako komentirajući Tukidida Volkman-Schluck, K.-H, *Politička filozofija*, Zagreb, 1974.

kraciju, jednako kao što se ne bi radilo o oligarhiji u slučaju da je vladajuća manjina siromašna. Kako je moguće da je tako velik broj siromašnih građana, čiji su glasovi u jednom trenutku zaista i dobili određeni suverenitet, dopustio da bogati i dalje egzistiraju u društvu? Kako je atensko društvo već tada došlo do te razine svijesti da razumije da se sloboda krije u toleranciji i mogućnosti da “svatko živi kako želi”? Je li moguće da se odgovor krije u nečemu posve nevezanom za državu i pravo, u principu umjerenosti i onom poznatom natpisu na ulazu u Apolonov hram u Delfima, *μηδὲν ἄγαν*? Da bismo odgovorili na ta pitanja i objasnili značaj ostrakizma u procesu razvitka atenskog državnog uređenja, moramo se osvrnuti na društveno-političke okolnosti koje su prethodile političkim promjenama u Ateni tijekom 6. st. pr. n. e.

3. Atena od osnutka do Klistena

Povijest Atene kao grada-države započinje početkom 1. tisućljeća, kada su četiri jonska plemena (Geleonti, Argadi, Hopleti i Egikoreji) osnovala savez, tzv. *synoikismos*, kako bi se mogli oduprijeti navalama Dorana i ostati na Atici. Zasluge za to ujedinjenje pripisuju se Tezeju, Egejevu sinu, iako je vjerojatnije da je savez nastao silom prilika, a da je Tezej samo potvrdio već postojeći proces. Stanovnici Atike tako su stvorili nov politički i ekonomski entitet organiziran oko atenske akropole, koji je čak bio kadar pružiti zaštitu protjeranim plemenima iz drugih dijelova Grčke, koji su “utjecali k Atenjanima na sigurno”. Na taj način broj stanovnika Atene u 8. st. pr. n. e. rapidno raste, a većina njih bavi se poljoprivredom. Povećanje broja populacije nužno za posljedicu ima usložnjavanje društvene organizacije koja sve više počinje sličiti državnoj. Sigurnost gradskih zidina, “relativno prostrana ravnica i izlaz na more preko luka Falerona i Pireja” omogućili su jačanje Atene kao polisa i pojavu trajnijih društvenih odnosa. Razvoj poljoprivrede, trgovine i ekonomije općenito, uzrokovao je gomilanje imovine koja postaje trajna i nasljedna vrijednost. Slijedom toga pojedini se rodovi počinju isticati svojim naslijeđenim bogatstvom koje postaje mjerilom vrijednosti. Na taj način u 8. st. pr. n. e. dolazi do formiranja aristokracije koja, legi-

⁶ Arist. *Polit.* 1279b.

⁷ Ibid., 1310.

⁸ Meden agan – ništa previše.

⁹ Neki ga autori smatraju “mitološkim likom” - v. Ante Jurić, *Grčka – od mitova do antičkih spomenika*, Andromeda, Zagreb, 2001.

¹⁰ Tako v. Z. Erent-Sunko, *Atenske demokratske institucije i njihov odraz na socijalne pojave*, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2007.

¹¹ Prijevod Z. Erent-Sunko; usp. Tukidid, *Povijest peloponeških ratova*, I. knjiga, Zagreb, 1957, str. 14.

¹² Povjesničari često spominju brojku od oko 30 000, iako je ipak vjerojatnije da je bila nešto manja; v. A. Powell, *Athens and Sparta*, London, 1998, str. 274-278.

¹³ Cit. preuzet iz Z. Erent-Sunko, *Atenske demokratske institucije i njihov odraz na socijalne pojave*, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2007.

timirana bogatstvom kao simbolom zaslužnosti, obavlja poslove od društvenog značaja i postaje nositeljem političkih prava u polisima. Narod (*demos*) politički je pasivan, poglavito stoga što je primoran baviti se osiguranjem uvjeta za život radom na škrtoj grčkoj zemlji. Uz slobodno atičko stanovništvo postojali su, dakako, i robovi, tada još u relativno malom broju. Budući da se robom postajalo zarobljavanjem, ali i nasljeđivanjem ropskog statusa roditelja, osudom ili nemogućnošću vraćanja dugova, njihov je broj u stalnom porastu.

Potkraj 7. st. pr. n. e. dolazi do krize aristokratske vlasti u Ateni. Društvene razlike između aristokracije i puka počinju se produbljivati, a javlja se i raslojavanje unutar tih društvenih slojeva. Ovdje je važno istaknuti dvije okolnosti koje prate taj trend produbljivanja društvenih razlika koje utječu na destabilizaciju aristokratskog položaja u atenskom polisima: prvo, pojava novih mogućnosti za stvaranje ekonomskog viška zahvaljujući kolonizaciji koja otvara nove prilike u trgovini ima za posljedicu gomilanje bogatstva jednog dijela aristokracije, ali dovodi i do stvaranja novog sloja bogatih trgovaca, brodovlasnika i obrtnika koji se time počinju sve više približavati aristokraciji; drugo, sve veće siromaštvo najnižeg sloja najamnih radnika zbog rasta populacije i eksploatacije od strane aristokrata. Rezultati ta dva trenda su povećanje političke napetosti u društvu i gubitak granica između aristokracije i puka. Dio aristokracije pokušat će iskoristiti tu situaciju da si osigura ekskluzivan položaj u političkoj organizaciji atenskog polisa, što će se pokazati ključnim u kasnijem institucionalnom i ideološkom razvoju arhajske i klasične Atene.

3.1 Izgon kao političko sredstvo u arhajskoj Grčkoj

Unutararistokratski sukob između elita koje su se uključile u borbu za vlast uzrokovao je pojavu javnih službi i pisanih zakona, kako bi se izmjena vlasti među njima odvijala pravilno i predvidljivo te kako bi se na taj način izbjegli sukobi. Pisano pravo, iako je za posljedicu imalo jačanje kolektivnog identiteta stanovnika polisa i njegovih institucija, na taj način stvorivši preduvjete za kasnije sudjelovanje puka u vlasti, ipak nije uspjelo ostvariti svoju svrhu da regulira taj konflikt te je razdor među vladajućim slojem često rezultirao nasilnim protjerivanjem čitavih aristokratskih skupina van granica polisa. Iako je to bilo vrlo učinkovito sredstvo uklanjanja utjecaja rivalskih skupina, takav oblik političkih obračuna ubrzo počinje donositi nove probleme. Naime, prognane obitelji počinju se obraćati za pomoć aristokratima iz susjednih polisa kako bi se mogli vratiti na izgubljeni položaj, a zamoljeni bi se redovito odazivali na takve pozive vođeni željom za širenjem vlastitog utjecaja izvan granica svojeg grada. Ako bi takav poduhvat uspio, dolazilo bi do uzvratnog protjerivanja onih koji su njih prognali, odnosno do kružnog kretanja elita od pozicije moći do

¹⁴ V. S. Forsdyke: *Exile, Ostracism and Democracy: The Politics of Expulsion in Ancient Greece*, Princeton University Press, 2005, str. 15-28.

protjerivanja i nazad. Takve učestale i konsekutivne izmjene progona i povratka na vlast destabilizirale su zajednicu koja je tako bila izložena napadima protjeranih aristokrata potpomognutih stranim vojskama.

Pred kraj 7. st. pr. n. e. dolazi do erupcije političkog razdora unutar vladajuće aristokracije, o čemu svjedoče najraniji sačuvani politički dokumenti iz arhajske Ate-ne – Drakonov Zakon o ubojstvu iz 621. g. pr. n. e. i Solonove pjesme. Prvi zabilježen pokušaj državnog udara i uspostavljanja tiranije dogodio se oko 632. pr. n. e. kada je Kilon, pobjednik Olimpijskih igara, pokušao osvojiti vlast u Ateni, što, prema Kurtu Raaflaubu, jasno pokazuje kako je krajnji cilj svih aristokratskih sukoba bila tiranija. Iako kronologija tih događaja nije posve pouzdana, razumno je pretpostaviti kako je Drakonovo propisivanje zakona desetak godina kasnije bilo potaknuto upravo tom aferom, što potkrepljuje tezu o međuaristokratskom sukobu kao jednom od uzročnika pojave pisanih zakona.

3.2 Solonove reforme na tragu demokracije

594. g. pr. n. e. Solon je izabran za arhonta. Među brojnim reformama koje je proveo najznačajnija je ona gospodarska, kojom je zabranio osobno jamstvo za dugovanje i ukinuo dužničko ropstvo, poznata pod imenom *sisahcija*, odnosno “stresanje tereta”, kako je neki autori nazivaju (od σείω = “tresem” i ἄχθος = “teret”), koje opisuje oslobođenje zemlje od hipoteka uklanjanjem kamenova (*horoi*) koji su označavali terete na nekretninama. Solon je tako usporio rast već značajnog broja robova, budući da su se do tada seljaci u nemogućnosti prehranjivanja često zaduživali, a za dugove jamčili vlastitom slobodom ili slobodom članova svoje obitelji. Podijelio je stanovništvo u četiri razreda bez obzira na porijeklo, već prema visini priroda od zemljoposjeda (koji se mjerio u količini ulja, vina i žita): pentakosiomedimne (imaju prirod više od 500 medimni), *hipeis* (prirod veći od 300 medimni), zeugite (preko 200 medimni priroda) i tete (oni koji imaju manje od 200 medimni priroda ili ga pak uopće nemaju). Politička prava i dužnosti građana određivala su se prema pripadnosti tim razredima, pa su tako arhontima mogli postati samo pentakosiomedimni, a članovi najsiromašnijeg razreda mogu biti samo članovi skupštine, čime je najveći broj sta-

¹⁵ Forsdyke u svojoj knjizi prikladno označava taj oblik političkog konflikta kovanicom “ancient politics of exile” (antička politika egzila).

¹⁶ To se smatra i prvim pouzdano datiranim događajem u atenskoj povijesti, v. Pomeroy, S. et al., *A Brief History of Ancient Greece*, Oxford University Press, 2004.

¹⁷ V. *The Ancient Greek City-State: Symposium on the Occasion of the 250th Anniversary of the Royal Danish Academy of Sciences and Letters*, July, 1-4 1992, str. 41-106.

¹⁸ Neki autori sumnjaju u stvarni opseg te reforme, navodeći kako se radilo samo o djelomičnom oprost u dugova, v. Kalistov, Struve, *Stara Grčka*, str. 147.

¹⁹ Tako Kurtović, Š., *Opća povijest prava i države*, Knjiga I, str. 86.

²⁰ Arist. *Ustav atenski*, 6, Zagreb, 1948.

novništva i dalje ostao isključen iz izvršne vlasti, ali mu je dana mogućnost sudjelovanja u radu skupštine (eklezije). Solonov Zakon o stranačkom sukobu zanimljiv je za analizu, budući da propisuje naizgled paradoksalnu odredbu: “Tko u građanskoj borbi s nijednima ne zgrabi oružje, neka je nečastan i neka nema građanskog prava”. Odredba se na prvi pogled čini zbunjujućom, budući da, kako bi utišala konflikt, traži od građana da se uključe u sukob. Sara Forsdyke u svojoj knjizi zanimljivo i uvjerljivo argumentira tezu kako je Solon time želio u sukob uključiti što širi krug ljudi, nadajući se da će time spriječiti brze izmjene u sastavu vladajućih struktura. Budući da značajniji rezultati te njegove zakonodavne inicijative nisu zabilježeni, za zaključiti je kako demos u tom trenutku nije bio spreman preuzeti ulogu određivanja političkih vođa polisa. Čini se kako je Solon bio ispred svoga vremena, no ne i utopist, kada je probao propisima potaknuti narod da se uplete u politiku, budući da će uskoro doći vrijeme kada će demos izravno utjecati na sukob među aristokracijom.

3.3 Pizistrat i demokratska tiranija

Iako je idućih tridesetak godina Atena uspijevala održati mir u društvu, sredinom 6. stoljeća dolazi do novog sukoba između triju društvenih grupacija, s Likurgom, Megaklom i Pizistratom na čelu. Tijekom tog dugotrajnog sukoba Pizistrat je tri puta uspostavljao tiraniju, a dva je puta bio prisiljen bježati u egzil – prvi put na svoju zemlju na Atiki, a drugi je put morao napustiti čitavu Atiku. I dalje je, dakle, riječ o sukobu relativno malog broja ljudi podijeljenih u nestabilne saveze, često zasnovane na osobnoj bazi, dok demos i dalje nema mnogo utjecaja na taj sukob. To se promijenilo kada je Pizistrat, vođa jedne od suprotstavljenih skupina, primijenio novu taktiku u političkoj borbi. Sva je tri puta, naime, Pizistrat pokušao iskoristiti podršku puka u borbi s aristokratskim suparnicima. Znao je, iz oportunističkih razloga, da bi uključivanje šireg kruga ljudi na njegovu stranu mogao biti jedini način da postigne trajni uspjeh u tom sukobu s ostalim aristokratskim frakcijama. Prema Herodotu, čiji su nam tekstovi glavni povijesni izvor za taj niz događaja, Pizistrat je prvo došao na vlast uvjerivši Atenjane da mu osiguraju tjelesnu stražu, zbog toga što su ga njegovi protivnici navodno pokušali ubiti. Čak je, da bi dokazao svoje tvrdnje, ranio sam sebe i svoje mule. Prvi pokušaj završio je neslavno jer podrška nije bila ustrajna, a ujedinjeni Megaklo i Likurg uspješe ga protjerati. I drugi je Pizistratov pokušaj tiranije, prema Herodotu, bio usmjeren na pokušaj uključivanja puka u sukob, a ovoga puta Pizistrat je obukao ženu u lik božice Atene te je na temelju toga tražio njihovu potporu, budući da je i zaštitnica grada na njegovoj strani. Treći Pizistratov pokušaj

²¹ Ibid., 7.

²² Ibid., 8.5.

²³ V. S. Forsdyke, *Exile, Ostracism and Democracy: The Politics of expulsion in Ancient Greece*

²⁴ Herodot, *Povijest*, 1.59.4-6. To je čest motiv u grčkoj literaturi toga doba, primjerice Odisejevo samoranjavanje u Troji.

²⁵ Ibid., 1.60.2-3.

dolaska na vlast je, za razliku od prijašnjih, bio usmjeren na dobivanje podrške aristokratskih saveznika iz drugih polisa. Kada je nakon jedanaest godina provedenih u progonstvu ponovno stupio na atičko tlo, Pizistratu i njegovim vanjskim saveznicima pridružili su se i atenski pristaše. Uslijedila je bitka protiv atenskih aristokrata iz koje je Pizistrat izašao kao pobjednik, no njegov je sljedeći potez bio značajan čimbenik dugotrajnosti njegove vladavine. Poslao je svoje sinove na konjima da sustignu njegove poražene protivnike u bijegu i poruče im kako se smiju vratiti svojim kućama. Održao je obećanje da neće nauditi ni njima ni njihovoj imovini te da će polis biti vođen na gotovo isti način kao i ranije (uz jedini uvjet da jedan od njegovih ljudi bude jedan od arhonata). Upravo je taj Pizistratov nekonvencionalan pristup, odnosno napuštanje tradicije protjerivanja svojih protivnika, bio ključan, jer je na taj način, uključivši oponente u svoj režim, izbjegao formiranje neprijateljskih grupacija u progonstvu. Čini se kako je i protivnicima bilo jasno da Pizistrat ima podršku demosa, te da mu se ne bi bilo lako suprotstaviti. "Većina obje strane, i aristokrata i puka, htjela je Pizistrata za vođu... I jedne i druge tretirao je dobro." Pizistratov sin Hipija nije slijedio očevu mudrost. Nakon što mu je brat ubijen, obrušio se i na jedne i na druge, a s vlasti je na koncu svrgnut na isti onaj stari način, od strane protjeranih protivnika potpomognutih stranim saveznicima.

3.4. Klistenov dolazak na vlast i demokratska revolucija 508/507.

Nakon svrgnuća Hipije, ponovno dolazi do sukoba aristokratskih stranaka, ovaj puta između Klistena iz roda Alkmenoida i Isagora, člana suparničke aristokratske obitelji. Isagora je u toj borbi bio u prednosti zbog potpore koju mu je pružila Sparta, a Klistenu je prijetio izgon. Klisten se tada, poput Pizistrata u njegovom prvom pokušaju dolaska na vlast, obratio puku. Prema Aristotelu, pridobio je narod na svoju stranu obećavši mu demokratski ustav, ali ipak je vjerojatnije da je mogao očekivati podršku jer je upravo on igrao važnu ulogu u zbacivanju prethodne tiranije. "Moguće je da je podrška Klistenu bila utemeljena na njegovim prošlim djelima, a ne na obećanju demokratskih reformi koje je kasnije proveo". Budući da Isagora nije mogao bez strane pomoći protjerati Klistena iz Atene, u pomoć mu priskače spartanski kralj Kleomen, a sedam stotina atenskih obitelji moralo je napustiti grad, uključujući i Klistena. Izgleda da Isagora ipak nije očekivao da Klisten ima tako široku podršku naroda, jer je Kleomen došao s relativno malim brojem vojnika. Pokušali su zauzeti Akropolu, raspustiti vijeće i uspostaviti novo s Isagorom na čelu, dakle ponovno usta-

²⁶ Ibid., 1.61.3-1.64.3.

²⁷ Ibid., 1.63.2.

²⁸ Cit. Aristotel, *Ustav atenski*, 16.9.

²⁹ Ibid., 20.1.

³⁰ Hdt., 5.66.1.

³¹ Cit. S. Forsdyke, *Classical Antiquity*, vol. 19/No. 2, Oct., 2000, prijevod autora.

³² Hdt., 5.70.1-72.1, Arist., *Ustav atenski* 20.2-3.

noviti oligarhiju. Preostali Atenjani ih opkoljuju, a nakon trodnevne opsade Spartan-cima je dozvoljeno da u miru napuste grad. S njima je pobjegao i Isagora, a Klisten i protjerane obitelji pozvani su natrag. Ono što je posebno zanimljivo u ovom rasple-tu događaja je činjenica da otpor Atenjana nije mogao biti organiziran od strane Isa-gorinih protivnika, budući da su bili protjerani. Taj je otpor, po svemu sudeći, pružen na njihovu vlastitu inicijativu – kao reakcija na okupaciju svetog središta grada i na raspuštanje vijeća, ali u konačnici bio je to otpor pokušaju ponovnog uspostavljanja aristokratskog oblika vladavine. Za razliku od dotadašnjih sličnih situacija, kada su se borba za vlast i politika egzila odvijale među uskim krugom aristokratskih sku-pina, demos je ovaj puta, istjeravši jednu skupinu, a pozvavši nazad drugu, odigrao glavnu ulogu, i to na vlastitu inicijativu. Budući da ovoga puta nije bilo aristokratskog vodstva, demos se tim otporom pokazao kao punopravan faktor u političkoj borbi za politički autoritet u zajednici. Ono što se može također primijetiti jest činjenica da je tom prilikom demos zapravo prvi puta ispoštovao Solonov Zakon o stranačkom sukobu, gotovo stotinu godina nakon njegova uvođenja. Klistenove reforme koje su uslijedile, dale su ustavnu legitimaciju novoj ravnoteži koja je već bila uspostavljena između aristokracije i puka.

3.5 Klistenove reforme

Od brojnih reformi možda je najznačajnija ona koja se tiče nove prostorne podjele atenske države. Naime, dotadašnje četiri rodovsko-plemenske file Klisten je zamijenio s deset novih teritorijalnih kotareva. Svaki od kotareva sastojao se od kockom izabra-nih samoupravnih jedinica (dema), kojih je bilo oko stotinu. Klisten je podjelu pro-veo tako da su te male teritorijalne jedinice odgovarale broju i sastavu stanovništva, te su služile kao izborne jedinice koje su vodile i popise građana. Posljedično, tom je reformom Klisten uklonio plemensku pripadnost kao osnovu državnosti i zamijenio je teritorijalnom. Također, priznavši status atenskog građanstva mnogim strancima i oslobođenim robovima, ublažio je krvnu pripadnost kao osnovu za stjecanje poli-tičkih prava, jer su time mnogi stranci dobili pravo sudjelovanja u vlasti. Od poseb-ne zanimljivosti za ovaj rad je način Klistenove institucionalizacije popularne moći u Ateni, uvođenjem instituta ostrakizma.

4. Ostrakizam

Ostrakizam (grčki *ὀστρακισμός*, od riječi *τὸ ὄστρακον*, crijep, odnosno glinena plo-čica) dobio je naziv prema komadićima glinenih pločica na koje su atenski građani

³³ Ibid., 5.72.2.

³⁴ S. Forsdyke: *Exile, Ostracism and Democracy: The Politics of Expulsion in Ancient Greece*, Princeton University Press, 2005.

³⁵ Kurtović, Š., *Opća povijest prava i države*, str.8 8.

³⁶ Papirus se uvozio iz Egipta i bio je preskup da bi se koristio za takve svrhe.

ispisivali imena osobe za koju su smatrali da je potencijalno opasna za novouspostavljeni poredak. Institut ostrakizma, osim što je Klistenu poslužio kao sredstvo rješavanja krize prouzročene aristokratskim sukobima, bio je zamišljen i kao korektiv demokracije, odnosno prevencija uspostave tiranije. Pizistratova tiranija bila je dobar pokazatelj slabih točaka naroda kao političkog faktora podložnog manipulaciji, a sjećanje na nju bilo je u narodu još živo. Donald Kagan u svom radu "The Origin and Purposes of Ostracism" navodi: *The law doubtless had the stated intent of preventing the recurrence of tyranny, and being enacted when it was, it was sure to be popular.* Taj, po mnogočemu i danas zbunjujuć i nejasan institut, bio je izuzetno važno sredstvo u zaštiti novouspostavljenog poretka, ali i u tvorbi društvenog identiteta atenske zajednice. Važnost činjenice da je putem tog instituta demosu dano u nadležnost da odlučuje tko može biti dijelom zajednice, a tko ne, još je veća ako je sagledamo s antropološkog, povijesnog i sociološkog gledišta. Naime, mnogi autori iz tog područja znanosti navode kako društva grade svoj identitet putem pozitivnog određivanja onog što to društvo *jest*, ali također i putem negativnog – što društvo *nije*. A protjevanje iz zajednice, izgon, ekskomunikacija ili egzil, predstavljaju upravo to – sredstvo putem kojeg se zajednica definira i određuje što nije dio nje. S druge strane, uzmemo li u obzir da se radi o političkom progonstvu bez potrebe za optužujućim govorima i bez prilike prognanika da iznese svoju obranu, a pogotovo ako sagledamo posljedice za onoga tko je pogođen ostrakizmom, postaje jasno da je riječ o institutu koji nije jednostavno razumjeti.

4.1 Uvođenje ostrakizma

Čak ni samo uvođenje tog instituta nije lišeno debata. Postoje mnogi autori, poput Belocha, koji Klistenu osporavaju zasluge za uvođenje ostrakizma, ponajviše zbog toga što je prvi put upotrijebljen tek 488./487. protiv Hiparha, punih dvadeset godina nakon Klistenovih reformi, ali i zbog toga što je u 6. st. pr. n. e. već postojao sličan mehanizam kojim su članovi Bule mogli ekskomunicirati jednog od članova koji bi prekršio kodeks ponašanja. Vrlo je malo vjerojatno da je Klisten postupak osmislio *ex nihilo*, no ipak je njegov oblik tog instituta u smislu funkcije i namjene prilično različit od bilo kojeg sličnog mehanizma koji je postojao prije njega. Klistenova je procedura bila demokratska i usmjerena na rješavanje političkih problema. Što se tiče vremenskog odmaka između uvođenja ostrakizma i njegove prve primjene u stvarnosti,

³⁷ Cit. D. Kagan, "The Origin and Purposes of Ostracism", *Hesperia*, 1961., str. 393-401: „Zakon je zasigurno imao namjenu da spriječi ponovnu tiraniju, a s obzirom na vrijeme uvođenja, bio je predodređen da bude popularan“; prijevod autora.

³⁸ Poput, primjerice, Michela Foucaulta ili Erica Hobsbawma.

³⁹ Arist., *Ustav atenski*, 22.

⁴⁰ Preuzeto iz članka S. Forsdyke objavljenog u časopisu *Classical Antiquity*, vol.19, No.2 (Oct 2000.), str. 232-263.

Hiparhovog progona 488/7. g., Donald Kagan u svom radu "The Origin and Purposes of Ostracism" tvrdi kako je Klistenova intencija zaista i bila da spriječi Hiparha i njegovu stranku u eventualnom pokušaju ponovnog uspostavljanja tiranije. Problem je bio u tome što Klisten nije mogao dopustiti da novi zakon ima prizvuk *ad hominem* zakonodavstva te ga je stoga formulirao tako da služi kao upozorenje Hiparhu, jer je bilo jasno da Klisten ima podršku većine i da je kadar usmjeriti to novo političko oružje protiv stranke tirana i njihovog vođe. Hiparh je ipak odlučio surađivati s Klistenom te je na taj način "oružje moglo ostati u koricama": *Hence Kleisthenes' failure to use the law against the man who was undoubtedly its intended victim is seen to have been no failure at all. It had served its purpose so well in fact that the 'sword' could remain in its 'sheath' unused, and this is surely what Kleisthenes intended, for had he wanted merely to be rid of Hipparchos there was no lack of devices already available.* Forsdyke također daje zadovoljavajući odgovor na to pitanje ukazujući na simbolički značaj instituta ostrakizma i umjerenost kao načelo u njegovoj primjeni, nastaloj iz potrebe za odmakom od učestalih nasilnih progona arhajskog doba, što se ogleda, među ostalim i u tome što je tijekom 5. st. u Ateni ostrakizirano tek nešto više od deset pojedinaca. Uostalom, i Aristotel navodi Klistena kao reformatora koji uvodi zakon o ostrakizmu, pa valja pretpostaviti, sukladno uvriježenom mišljenju, da se taj institut može pripisati Klistenu.

4.2 Postupak ostrakizma

Prvi je korak, koji je prethodio svakom ostrakizmu, bilo pitanje predsjedatelja na šestom zasjedanju Narodne skupštine koje bi uputio Atenjanima – žele li da se održi ostrakizam. Ako bi odgovor bio potvrđan, nedugo nakon toga, na osmom zasjedanju, početkom ožujka, građani su imali priliku glasati zapisivanjem imena onoga za koga smatraju da svojim utjecajem predstavlja opasnost za poredak na glinene pločice. Glasovanje je bilo tajno, mogli su mu pristupiti svi građani, neovisno o pismenosti, a održavalo se na agori koja bi za tu priliku bila ograđena drvenom ogradom. Kvorum je bio 6000 glasova, a pojedinac čije bi se ime našlo na najmanje 3001 plo-

⁴¹ Cit. D. Kagan, "The Origin and Purposes of Ostracism", *Hesperia*, 1961., str. 393-401: „Čini se, tako, da Klistenov neuspjeh da upotrijebi zakon protiv čovjeka koji je trebao postati njegovom žrtvom, nije bio nikakav promašaj. Zakon je toliko dobro poslužio svojoj svrsi da je 'mač' mogao ostati u 'koricama', nekorisćen, što je zasigurno i bila Klistenova namjera, jer mu nije nedostajalo načina da se lako riješi Hiparha"; prijevod autora.

⁴² S. Forsdyke: *Exile, Ostracism and Democracy: The Politics of Expulsion in Ancient Greece*.

⁴³ Arist., *Ustav atenski*, 22.

⁴⁴ Između prosinca i veljače, kada su Atenjani imali više vremena za sudjelovanje u političkim aktivnostima zbog mirnog razdoblja u agrikulturnom kalendaru.

⁴⁵ Najčešće je ime pojedinca bilo napisano u nominativu, uz ime njegova oca u genitivu.

čici bio bi prognan iz grada na deset godina. O postupku brojanja glasova, kao i trenutku njihova prebrojavanja na žalost ne postoje poznati povijesni izvori, tako da pitanje o mogućnostima manipulacije rezultatima glasovanja i dalje ostaje otvoreno. Također, ne postoje ni zapisi o eventualnim organiziranim kampanjama protiv potencijalnih žrtava, iako je vrlo vjerojatno da ih je bilo. Zanimljivo otkriće arheologa Oscara Broneera, koji je 1937. godine u bunaru na obroncima Akropole otkrio 190 ostraka s Temistoklovim imenom, daje naslutiti da glasovanje ipak nije uvijek bilo lišeno malverzacija. Analizirajući rukopise, Broneer je ustanovio je da je svih 190 pločica napisala svega nekolicina ljudi, najvjerojatnije Temistoklovih političkih suparnika. Neobična okolnost da su pločice pronađene na obroncima Akropole, a poznato je da se ostrakizam održavao na Agori, kao i činjenica da se na svim nađenim pločicama ne nalazi niti jedno drugo ime, osim jedne na kojoj je ispisano Kimonovo ime, sugeriraju da je riječ o pokušaju utjecaja na rezultate glasovanja, do kojeg u ovom slučaju, prema Broneerovu zaključku, ipak nije došlo.

Ono što je posebno zanimljivo u toj proceduri upravo su posljedice koje bi snašle osobu koja je morala napustiti grad. Naime, ostrakizmu nisu prethodili optužujući govori niti kampanje, a osoba koja bi bila izabrana nije imala nikakvo pravo na iznošenje obrane. Ostrakizam nije za sobom povlačio kaznenu odgovornost, niti gubitak imovine, a po proteku roka od deset godina, "žrtvi" bi se vraćala sva građanska prava i ugled. Događalo se i da bi protjerani bili pozvani natrag u grad i prije tog roka, ako bi se ukazala potreba.

4.3 Uloga ostrakizma u atenskom društvu

Činjenica da nije bilo stigmatizacije prognanika slaže se s idejom Sare Forsdyke da je ostrakizam, kao simbolička demonstracija narodne vlasti, služio prvenstveno kao rješenje aristokratskog sukoba putem demokratskog glasovanja, i naznačuje da je shvaćanje ostrakizma isključivo kao kazne za kvarne političare možda nepotpuno. Kada bi intencija tog instituta bila da disciplinira aristokrate kako ne bi prekoračivali svoje ovlasti, sankcija bi bila puno ozbiljnija i teža. Izdajnicima se, primjerice, sudilo pred sudom i ako bi bili proglašeni krivima, kazna je bila smrt ili doživotan gubitak građanskih prava (atimija) uz gubitak imovine i prava na pokop na teritoriju polisa.

⁴⁶ U literaturi se često može naići i na podatak da je 6000 glasova protiv određenog pojedinca bilo potrebno kako bi ga se protjeralo van grada, npr. v. V. Zamarovsky, *Grčko čudo*, Školska knjiga, Zagreb, 1973., str. 167. Ipak, uvriježeno je mišljenje u skladu s Plutarhovim navodima u djelu Usporedni životopisi u dijelu o Aristidovom životu, koji govori o 6000 glasova kao o kvorumu potrebnom da bi se postupak uopće održao; v. Plutarh, *Aristid*, 7.5.

⁴⁷ V. O. Broneer, *Excavations on the North Slope of the Acropolis*, 1937, Institute for Advanced Studies for the American School of Classical Studies at Athens, 1938., str. 228-243.

⁴⁸ Ta je osoba čak imala pravo i na prihode od svoje imovine.

⁴⁹ Poznato je da su se na taj način, uoči perzijske invazije 479. pr. n. e., u Atenu vratili prognani Aristid i Ksantip, Periklov otac.

Primjer Temistokla, koji je isprva bio ostrakiziran, a kasnije pozvan natrag iz progonstva da bi mu se sudilo za izdaju, jasno ilustrira da su Atenjani ostrakizam doživljavali različitim od procesa protiv izdajnika. To godišnje obraćanje puku da odluči o potrebi održavanja ostrakizma, iako je u većini slučajeva odgovor bio negativan, služilo je kao podsjetnik aristokratima da je sada demos taj koji ima moć da bilo koga od njih ukloni iz polisa na deset godina. Davši Atenjanima moć da odlučuju o tome tko može biti dijelom zajednice, a tko ne, Klisten ih je postavio na dominantnu poziciju odlučujućeg faktora u političkim odnosima u Ateni. Upravo je uska veza između političke moći i odluke o egzilu te potreba za uključivanjem puka u međuaristokratski sukob omogućila demosu da stekne ulogu vrhovnog arbitra političke moći u polisu, što postaje jasno uzmemo li u obzir da se u 7. i 6. st. pr. n. e. politička moć ogledala upravo u mogućnosti protjerivanja političkih protivnika. Tijekom 6. stoljeća, nakon što im je Solon priznao pravni i politički status, atenski građani izvan aristokratskih krugova za vrijeme Pizistrata počinju razvijati svijest o svojoj moći da utječu na borbu za vlast među aristokratima. Odigrao ključnu ulogu u sukobu Klistena i Isagore, demos je potvrdio da je uspostavljena nova ravnoteža moći u polisu. Klisten je potom, shvativši i da je dotadašnja politika egzila među aristokracijom za posljedicu imala sve veću nestabilnost polisa, pružio zakonsku legitimaciju demosu da određuje tko će biti isključen iz polisa. S obzirom na posljedice Klistenovih reformi, koje su se ogledale u prestanku krize prouzročene aristokratskim sukobima, čini se da je Klistenov Zakon o ostrakizmu polučio rezultate kojima se još i Solon nadao kada je uveo svoj Zakon o strančarenju. Iako se to faktički već bilo ostvarilo samoinicijativnim uplitanjem demosa u Klistenov sukob s Isagorom, Zakon o ostrakizmu i formalno je premjestio konflikt iz uskog kruga aristokrata u ruke naroda u cjelini i na taj način uspješno otklonio nasilne pokušaje uzurpacije vlasti od strane aristokratskih frakcija.

4.4 Simbolička funkcija ostrakizma

Još je jedno važno obilježje ostrakizma u atenskom društvu 5. stoljeća pridonijelo stabilizaciji društvenih odnosa, a to je njegova simbolička funkcija koja je najbolje vidljiva sagledamo li ostrakizam u odnosu spram društvenih prilika koje su pretile njegovu uvođenju. Klisten je naime, propisavši zakonom postupak protjerivanja pojedinaca, omogućio novom demokratskom poretku mirno rješenje sukoba i time unio duh stabilnosti u novonastale društvene prilike u Ateni. Usporedimo li

⁵⁰ „ἐκπεσόντος δὲ τῆς πόλεως αὐτοῦ καὶ διατρίβοντος ἐν Ἀργεὶ τὰ περὶ Πausanián συμπεσόντα κατ’ ἐκείνου παρέσχε τοῖς ἐχθροῖς ἀφορμὰς. ὁ δὲ γραψάμενος αὐτὸν προδοσίας Λεωβώτης ἦν ὁ Ἀλκμαίωνος Ἀγραυλῆθεν, ἅμα συνεπαιτωμένων τῶν Σπαρτιατῶν. (...) οὐ μὴν ἀλλὰ συμπεισθεὶς ὑπὸ τῶν κατηγορούντων ὁ δῆμος ἔπεμψεν ἄνδρας, οἷς εἴρητο συλλαμβάνειν καὶ ἀνάγειν αὐτὸν κριθεσόμενον ἐν τοῖς Ἑλλήσιν.“ Cit. Plutarh, *Temistoklo*, 23: „Nakon što je tako (ostrakizmom) izbačen iz grada, i dok je boravio u Argu, okolnosti Pausanijine smrti dale su njegovim atenskim neprijateljima temelja za pokretanje postupka protiv njega. Onaj tko je zapravo podigao optužnicu protiv njega bio je Leobot, sin Alkmeonov, iz Agraulske deme, a Spartanci ga podržase u njegovoj optužbi. (...) Narod je bio uvjeren tim optužbama te su poslani ljudi s naredbom da ga uhite i dovedu u pritvor, da bi mu se sudilo pred sudom.“

okolnosti aristokratskih borbi za vlast u kojima je dolazilo do nasilnih izгона cijelih skupina političkih protivnika, s odlikama institucionaliziranog izгона u formi ostrakizma, postaje vidljivo da je nova procedura izгона bila obavljena duhom zakonitosti i umjerenosti, a samim time i predvidljivosti i pravednosti kao faktorom društvene stabilnosti i obilježjem novog političkog sustava. Činjenica da se ostrakizam odvijao jednom godišnje te da je bio ograničen na protjerivanje samo jednog pojedinca na određeni period, uz jasno određene posljedice za pogođenu osobu, može se razmotriti s praktične i ideološke strane. Praktično gledano, protjerivanjem jedne osobe godišnje izbjegnute su destabilizirajuće posljedice masovnih izгона i nasilnih pokušaja povratka na vlast uz pomoć stranih saveznika, što je bio jedan od glavnih uzroka krize aristokratske vlasti u arhajskom razdoblju. S ideološke strane, pak, institut ostrakizma služio je kao simbol pravednosti novog društvenog uređenja, za razliku od nedemokratskih režima koji su mu prethodili, i na taj način dodatno utvrdio demokraciju kao društveni poredak u Ateni. Za razliku od proizvoljnosti moćnih skupina koje bi se našle u poziciji da protjeruju svoje protivnike, zakonska procedura ostrakizma odisala je pravednošću, zakonitošću i, prije svega, kolektivnom svijješću društva o tome koga ne želi za svoga člana. Naglašavanje kolektiviteta kao arbitra političke moći dodatno je pomoglo stvaranju društvene kohezije koja je kasnije omogućila razvoj ostalih civilizacijskih tekovina koje su obilježile zlatno doba Atene.

4.5 Popis protjeranih državnika u Ateni u 5. st.

Ostrakizam u Ateni nije bio u upotrebi tijekom cijelog, ionako kratkog, demokratskog perioda, već se provodio samo tijekom 5. st. pr. n. e. Nakon prvog ostrakizma kojim je prognan Hiparh, ostrakizam je, koliko je poznato, pogodio još desetak atenskih državnika. Popis poznatih žrtava ostrakizma, kako slijedi:

- 488/7. Hiparh, sin Harmov
- 487/6. Megaklo, sin Hipokratov, Klistenov nećak
- 486/5. Kaliksen, sin Aristonimov, Klistenov nećak
- 485/4. Ksantip, sin Arifronov, Periklov otac
- 483/2. Aristid "Pravedni", sin Lizimahov
- 472/1. Temistoklo, sin Neoklov
- 462/1. Kimon, sin Miltijadov
- 461/0. Alkibijad, sin Klinijasov
- 444/3. Tukidid, sin Milesijev
- 416/5. Hiperbol, sin Antifanov

Iako je vjerojatno da popis nije potpun, može se zaključiti da Atenjani nisu taj institut koristili često koliko su mogli, a čini se, prema riječima arheologinje Mabel Lang, da je ostrakizam "ulazio i izlazio iz mode". Vidljive su tri faze u kojima je ostrakizam

⁵¹ Moguće je da ih je bilo i više, ovdje su navedeni samo oni za koje se smatra da su se najvjerojatnije dogodili.

⁵² Prema nekim autorima, primjerice Liziji, iako ga Aristotel u svom *Ustavu atenskom* ne navodi.

⁵³ V. M. Lang, "Ostraka", *Athenian Agora*, vol. 25., 1990, The American School of Classical Studies at Athens

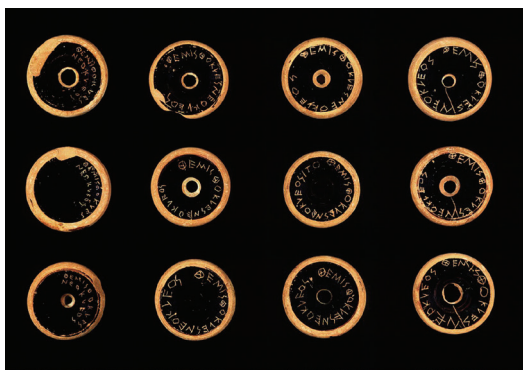
kao mehanizam zaštite poretka postajao popularniji: 480-ih pr. n. e. dogodio se prvi val ekspulzija, potom sredinom stoljeća, te posljednji poznati postupak, onaj protiv Hiperbola, nakon kojeg nema zapisa o daljnjim izgonima.

Slika 1. Primjer pločice s imenom Kimona, sina Miltijadovog

4.6 Kraj ere ostrakizma

Krajem 5. st. pr. n. e. prestaje upotreba ostrakizma kao sredstva zaštite od tiranije. Iako postoje tvrdnje da je na njegovo mjesto stupio novi institut uveden oko 415. g., nazvan *grafe paranomon* (γραφὴ παρανόμων), to se ipak ne čini posve vjerojatnim budući da im svrha nije bila posve ista. Naime, *grafe paranomon* bio je postupak protiv onih koji bi se ogriješili o zakone i za posljedicu je imao gubitak časti i tešku sramotu za osuđenog, dok kod ostrakizma to nije bio slučaj. Ostrakizam je, kao časno progonstvo, često bio pokazatelj velikog ugleda osobe koja bi bila izabrana da napusti grad. Vjerojatnije je, pak, da je ostrakizam krajem 5. st. u Ateni postao anakronizam, budući da tiranija više nije predstavljala toliku opasnost po demokraciju koliko oligarhija, odnosno državni udari koji su se i dogodili 411. i 404. g. pr. n. e.

Slika 2. Dio ostraka s Temistoklovim imenom koje je arheolog Oscar Broneer 1937. pronašao u bunaru na Akropoli. Najvjerojatnije se radilo o pokušaju zavjere protiv Temistokla, pločice su dijeljene nepisanim ili neodlučnim građanima.

⁵⁴ V. O. Broneer, *Excavations on the North Slope of the Acropolis*, 1937, Institute for Advanced Studies for the American School of Classical Studies at Athens, 1938., str. 228-243 ili http://www.agathe.gr/democracy/factional_politics.html

5. Zaključak

U ovome radu pokušao sam prikazati ostrakizam kao jedan od najzanimljivijih instituta atenske demokracije. Da bi ga se prikazalo i razumjelo u potpunosti, bilo je potrebno opisati i objasniti društvena zbivanja koja su prethodila njegovu uvođenju, kao i društveni kontekst unutar kojeg je nastala ideja o narodnoj vlasti, a posljedično i takvoj vrsti progonstva. Središnja ideja rada bila je pokušati na nov način objasniti smisao uvođenja ostrakizma i njegov značaj za razvoj demokracije u Ateni. Uvriježeno je mišljenje kako je to bilo puko sredstvo zaštite ustavnosti od tiranije. Iako mu je to bila očita svrha, pokušao sam argumentirati mišljenje da ostrakizam nije bio samo jedan od instituta koji je služio zaštitu ustavnog poretka od opasnosti koje mu prijete od pretjeranog utjecaja karizmatičnih pojedinaca, već da ga se može sagledati i kao centralni institut oko kojeg je izgrađena ideja novog društvenog uređenja u kojoj narod igra glavnu ulogu. Unutararistokratski sukob svojim je destabilizirajućim utjecajem na oligarhijski sustav vlasti poslužio kao glavni pokretač društvenih promjena. Rješenje krize nastale učestalim sukobima i izmjenama aristokrata na vlasti te njihovim međusobnim nasilnim protjerivanjima, krilo se u uključivanju šireg kruga ljudi u taj sukob, kao faktora koji je unio stabilnost u društvo iscrpljeno stalnim izmjenama progona i povrataka na vlast uskih skupina aristokratskih frakcija potpomognutih vanjskim saveznicima. Predavši demosu ovlast nad odlukom o izgonu, Klisten ga je stavio na uzvišenu poziciju arbitra političke moći u polisu i time formalno potvrdio ulogu demosa kao centralnog faktora u novonastalom društvenom uređenju. Ono što je Klisten nesumnjivo dobro uvidio kao realnu opasnost novog sustava, jest njegova podložnost zloporabi, koja postoji i danas. Demos, koji je u samoj srži demokratske ideje, vrlo je podložan raznim oblicima hipnoza i manipulacija pod utjecajem karizmatika i kultova ličnosti. Populizam i slični načini političkog nastupa uspješnih političara nerijetko podrazumijevaju vrlo svjesno ciljanje na niske strasti široke populacije i manipulaciju njima u svrhu stjecanja političke koristi. Najplodnije tlo za takve manipulacije su društva u kojima su pojedinci nedovoljno obrazovani, podložni utjecaju emocija straha i mržnje, a ukoliko je i ekonomija u krizi, možemo reći da postoje idealni uvjeti za upravljanje emocijama širokih masa ljudi. Ostaje otvoreno pitanje bi li se ostrakizam ili neki drugi sličan institut mogao provoditi u današnjem svijetu, te bi li polučio rezultata. Bilo bi zanimljivo detaljnije istražiti detalje oko načina provođenja tog instituta u Ateni te načine na koje su sprječavani pokušaji utjecaja na rezultate glasanja. Smatram da bi nam povijest, kao i toliko puta dosad, mogla pružiti nove ideje za unapređenje sustava kakav danas imamo.

6. Bibliografija

- Aristotel: *Ustav atenski*, Jurici, Zagreb, 1948.
- Aristotel: *Politika*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1973.
- Broneer, O.: *Excavations on the North Slope of the Acropolis, 1937*, Institute for Advanced Studies for the American School of Classical Studies at Athens, 1938.
- Erent-Sunko, Z.: *Atenske demokratske institucije i njihov odraz na socijalne pojave*, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2007.
- Forsdyke, S.: *Exile, Ostracism and Democracy: The Politics of Expulsion in Ancient Greece*, Princeton University Press, 2005.
- Forsdyke, S.: *Exile, Ostracism and Democracy*, Classical Antiquity, vol. 19/No. 2, Oct., 2000
- Herodot: *Povijest*, Matica hrvatska, Zagreb, 2007.
- Jurić, A.: *Grčka – od mitova do antičkih spomenika*, Andromeda, Zagreb, 2001.
- Kagan, D.: *The Origin and Purposes of Ostracism*, Hesperia, 1961.
- Kurtović, Š.: *Opća povijest prava i države*, Knjiga I, Pravni fakultet sveučilišta u Zagrebu, 2005.
- Lang, M.: *Ostraka*, Athenian Agora vol. 25., The American School of Classical Studies at Athens, 1990.
- Plutarh: *Usporedni životopisi*, sv. I-III. August Cesarec Zagreb, Biblioteka Fontes, Zagreb, 1988.
- Pomeroy, S. et al.: *A Brief History of Ancient Greece*, Oxford University Press, 2004.
- Powell, A.: *Athens and Sparta*, Routledge, London, 1998.
- Zamarovsky, V.: *Grčko čudo*, Školska knjiga, Zagreb, 1973.
- www.perseus.tufts.edu/hopper
- www.agathe.gr/democracy/factional_politics.html
- <http://ca.ucpress.edu>
- <http://home.heinonline.org>
- slika 1: www.utexas.edu
- slika 2: www.agathe.gr/democracy/factional_politics.html